

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

DEMOCRATIC LIBERALISM AS THE IDEOLOGICAL FOUNDATION OF THE EUROPEAN MODEL OF CONSTITUTIONALISM

Бориславська О.М.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню ідеологічної основи формування європейської моделі конституціоналізму. Обґрунтовується думка, що такою виступає ідеологія ліберальної демократії, заснована на континентально-європейській ліберальній традиції та раціональній концепції свободи.

Ключові слова: конституціоналізм, ліберальна демократія, лібералізм.

Статья посвящена исследованию идеологической основы формирования европейской модели конституционализма. Обосновывается мнение, что таковой выступает идеология либеральной демократии, основанная на континентально-европейской либеральной традиции и рациональной концепции свободы.

Ключевые слова: конституционализм, либеральная демократия, либерализм.

The article investigates the ideological basis for the formation of the European model of constitutionalism. The view that this is the ideology of liberal democracy, based on the continental European tradition of liberalism and rational concept of freedom is motivated.

Key words: constitutionalism, liberal democracy, liberalism.

Конституціоналізм є одним із базових та водночас найскладніших понять у сучасному конституційному праві, яке розглядають у широкому (як відповідна політико-правова система) та вузькому (як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів) значеннях [3, С. 72], а також з позицій різних підходів: цивілізаційного, аксіологічного, формально-юридичного, формального, соціологічного, генезисного, інтеграційного.

У публікаціях західних вчених дефініція конституціоналізму зазвичай не дається, при цьому наголошується на його обов'язкових ознаках чи елементах. Так, відомий угорський конституціоналіст А. Шайо в результаті дослідження феномену конституціоналізму прийшов до висновку про неможливість дати однозначне позитивне його визначення та виводить його негативним методом – через констатацію того, що є явним запереченням конституціоналізму або ж не «вписується» у його межі. Таким чином, під конституціоналізмом він розуміє «сукупність принципів, процедур та інституційних механізмів, які традиційно використовуються з метою обмеження державної влади» [10, С. 14]. Англійський вчений С. Маклвейн вказує, що конституціоналізм за змістом є протилежністю свавільному правлінню [8, С. 16]. Американський політолог Грег Рассел зазначає, що конституціоналізм передбачає обмеження владних повноважень керівників держави, державних органів та реалізацію цих обмежень з використанням відповідних встановлених процедур [9].

Не вдаючись у детальний аналіз різних підходів до визначення конституціоналізму, зауважимо, що переважна більшість дослідників цього феномену сходяться у тому, що змістом конституціоналізму є обмеження державної влади. Вихідною ідеєю конституціоналізму, що визначає мету його існування, є забезпечення свободи людини, гарантування її прав, а засобом досягнення цієї мети є обмеження свавілля держави, введення державної влади у певні юридичні рамки її функціонування, що забезпечать її від надмірного втручання у сферу свободи індивіда.

Ідея свободи, як відомо, є центральною у концепції та ідейно-політичній течії лібералізму, яка зародилася в Англії у кінці 17 століття та набула розквіту у західних державах у 19 столітті. Головними ідеями лібералізму є абсолютна цінність людської особистості, особиста свобода, автономія індивіда, юридична рівність людей, плюралізм політичних цінностей, приватна власність на засо-

би виробництва, чіткі межі діяльності держави, якими є: забезпечення миру, життя, здоров'я, свободи і приватної власності [5, С. 3-7; 2, С. 68-70]. Такі ідеї відстоювали відомі представники лібералізму – Девід Г'юм, Адам Сміт, Едмунд Берк, Томас Маколей (Англія), Алексіс де Токвіль (Франція), Бенджамін Констан (Швейцарія – Франція), Імануїл Кант (Німеччина), Джеймс Медісон, Джон Маршалл (США) та інші.

Лібералізм є ідеологією та доктриною взаємовідносин між членами суспільства, метою якого є благо всіх індивідів, а не окремої групи. Саме ця ідея втілена у відомій формулі англійських утилітаристів «найбільше щастя для найбільшої кількості людей» (висунута Бентамом у його першій праці «Уривок про врядування» 1776 р.). Варто наголосити, що саме ідеї лібералізму були покладені в основу докорінних суспільно-політичних змін 18-19 століть – заміни феодального ладу капіталістичним, абсолютної монархічної форми правління конституційною або республіканською, звільнення від колоніальної залежності та утворення незалежних держав (США).

Як політична програма лібералізм вперше був реалізований в Англії та США, а згодом – у континентальній Європі, в результаті чого були сформовані відповідні конституційні системи правління. Проте Європі та Америці притаманні дві різні традиції лібералізму, існування яких обґрунтував відомий австрійський вчений Фрідріх Август фон Гаск. Перша традиція – англоамериканська – виходить із концепції індивідуальної свободи в межах закону (*liberty under the law*). Вона є результатом спонтанного (самонароджуваного) порядку, який виник з бажання закріпити та поширити накладені на уряд обмеження, а принципи лібералізму були виведені як наслідок спроб пояснити вже існуючий порядок [7, С. 20-21]. Друга традиція лібералізму – континентально-європейська – на відміну від першої, є результатом теоретичної конструкції, яка втілюється у життя владою, що організовує відповідний порядок через певні «команди» та виходить із концепції демократії як необмеженої влади більшості. За влучним висловом німецько-американського політичного філософа Ф. Лібера, її прихильники шукають свободу в уряді (державній владі), тобто, з американської точки зору, не там, де вона може бути.

Англоамериканська традиція лібералізму заснована на емпіричній концепції свободи, континентально-європейська – на раціональній. Перша виходить із спонтан-

ності формування суспільних інститутів та їх подальшого осмислення, а друга – із раціонального осмислення та побудови своєрідної «ідеальної моделі» суспільного устрою, заснованого на свободі. Вихідними ідеями англоамериканської традиції були свобода та рівність, що передбачало панування індивідуалізму; континентально-європейської – народний суверенітет, загальна воля народу, що передбачало перевагу колективістських засад.

Таким чином, лібералізм у його трактуванні англоамериканською традицією суперечив вихідним засадам демократії, яка (у значенні пануючої в той період концепції суверенної демократії) передбачала відмову від індивідуалізму на користь колективного, суспільного – так званої «загальної волі народу», яка лежить в основі його «верховної влади» («народного суверенітету» за Ж.Ж. Руссо), та формується в результаті відмови індивіда від частини свободи.

Проте спільною для двох традицій була ідея обмеження свавілля держави як єдино можливого шляху для гарантування свободи, визнання та забезпечення природних невідчужуваних прав людини. Певне «узгодження» суперечностей лібералізму та демократії відобразилося у концепції ліберальної демократії, головною ідеєю якої є запровадження такого типу урядування, при якому основоположні права людини і громадянина та вимоги верховенства права обмежують сферу демократичного ухвалення рішень. Фактично йдеться про формування конституційної системи правління, за якої правління волею більшості не є абсолютним, воно обмежене індивідуальними правами людини, необхідністю їх забезпечення та гарантування. За такої системи демократія є «всезагальним правом всіх громадян на частку політичної влади, тобто право голосувати та право брати участь у політичному процесі» [6, С. 1065], а прикметник «ліберальний» має силу обмеження [1, С. 1059.], позначає «демократію вільних людей».

Принципами ліберальної демократії є: свобода і рівність, періодичні вибори, «відкрите» суспільство, верховенство права, представницька демократія, народний суверенітет. Необхідною умовою ліберальної демократії є забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Реалізація цієї мети, як і «самозабезпечення» існування демократії, перебувають поза межами її можливостей, натомість уможливорюються наявністю конституційної системи правління. Тільки вона, на думку Джона Локка, Шарля Монтеск'є та американських федералістів, обмежуючи та розділяючи тимчасову владу більшості, може забезпечити особисту свободу [4, С. 25].

Варто зауважити, що суспільно-політичні передумови формування конституційних систем та реалізації ліберальної ідеології в Америці та західно-європейських державах були різними. Так, Америка не мала досвіду феодалного абсолютизму, на момент проголошення США як незалежної держави учасниками Філадельфійського Конвенту влада вже належала народу, система державної влади вибудовувалась поступово за принципом «знизу – вгору», тобто починаючи з громад, далі – на рівні штату, і лише потім – на рівні федерації. Практика США є втіленням емпіричної концепції свободи вже у кінці 18 – на початку 19 століття.

В той же час у Європі, яка була обтяжена досвідом феодалного абсолютизму, формування конституціоналізму відбувалось шляхом обмеження державної влади та гарантування за рахунок цього свободи людини, її невідчужуваних прав. У низці країн існували проблеми побудови національних держав шляхом об'єднання відокремлених земель (Німеччина, Італія) чи звільнення від залежності (Угорщина, Чехія, Польща, Болгарія). Ідеологічною основою цих процесів були саме принципи ліберальної демократії.

Таким чином, концептуальні розбіжності у трактуванні свободи, а також реальні можливості втілення у життя ліберальних ідей призвели до формування двох моделей конституціоналізму – американської та континентально-європейської (далі – *європейська*). Ідеологічною основою європейської моделі конституціоналізму стали ідеї ліберальної демократії, заснованої на континентально-європейській традиції лібералізму та раціональній концепції свободи.

Відмінності між американським та європейським конституціоналізмом проявились вже на момент формування перших конституційних систем, проте з часом вони тільки посилювались. В континентально-європейському лібералізмі акцентувалося на природних і невідчужуваних правах людини, головна роль у забезпеченні, гарантуванні та охороні яких відводилась державі. Таким чином, розвиток конституціоналізму ставився у залежність від самої держави, її здатності розширювати сферу індивідуальної свободи та переліку гарантованих прав. Ідеї громадянських прав та існуюча традиція етатизму були поєднані в доктрині правової держави, що була сформована в Німеччині, та у якій поняття індивідуальної свободи розглядається нерозривно від спільноти, держави, лише у якій людина може бути насправді вільною. Зміст правової держави проявляється у її самообмеженні правом, яке ототожнюється із законом, та гарантуванні прав людини і громадянина. Правовий порядок у державі має ґрунтуватися на конституції, розподілі влади та рівності всіх перед законом. Ці принципи є спільними з ідеями ліберальної демократії. Так, ліберальні філософи (Макс Вебер, Джон Роллз, Фрідріх Гайек) зробили суттєвий внесок у розвиток доктрини правової держави поряд із позитивістами (Гансом Кельзенем, Раймоном Карре де Мальбергом та іншими).

У дев'ятнадцятому столітті в державах Західної Європи набув розвитку один із напрямів демократичного лібералізму – соціал-демократичний напрям, що був втілений у практиці більшості західних ліберальних держав. Це призвело до конституційного закріплення, поряд із громадянсько-політичними, соціально-економічних прав, а також ідей соціальної справедливості та соціальної держави, що є характерною відмінною рисою європейської моделі конституціоналізму.

Протягом двадцятого століття європейська модель конституціоналізму територіально була поширена на схід – на низку постсоціалістичних держав. Ідейною основою конституційних реформ, що в них відбувалися, були засади рівності, гарантування прав людини і громадянина, верховенства права та демократії, тобто ідеї демократичного лібералізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гвідо ді Руджеро. Лібералізм і демократія / Г. Руджеро // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза. Антологія. 2-ге видання (перероблене) / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Видавничий дім «ПРОСТІР» «СМОЛОСКИП», 2009. – С. 1054-1060.
2. Джеремі Волдрон. Теоретичні засади лібералізму / Д. Волдрон // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза. Антологія. 2-ге видання (перероблене) / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Видавничий дім «ПРОСТІР» «СМОЛОСКИП», 2009. – С. 68-87.
3. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія / А.Р. Крусян. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 560 с.
4. Ларрі Даймонд. Определение и развитие демократии / Л. Даймонд // Теория и практика демократии. Избранные тексты / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева, Б.Г. Капустина. – М.: Ладомир, 2006. – С.25-33.
5. Людвіг фон Мізес. Лібералізм у класичній традиції / Л. ф. Мізес // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона

Локка до Джона Роулза. Антологія. 2-ге видання (перероблене) / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Видавничий дім «ПРОСТІР» «СМОЛОСКИП», 2009. – С. 3-19.

6. Френсіс Фукуяма. Всесвітня ліберальна революція / Ф. Фукуяма / Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза: Антологія / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге видання (перероблене). – К.: Видавничий дім «ПРОСТІР» «СМОЛОСКИП». – 2009. – С. 1054 – 1060.

7. Фрідріх А. Гаєк. Принципи ліберального соціального порядку / Ф. А. Гаєк // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза. Антологія. 2-ге видання (перероблене) / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Видавничий дім «ПРОСТІР» «СМОЛОСКИП», 2009. – С. 20-34. С.20-21.

8. Charles Howard McIlwain. Constitutionalism Ancient and Modern / C.H. McIlwain. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1940. – 161 p.

9. Greg Russell. Constitutionalism: America & Beyond // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ait.org.tw/infousa/zhtw/docs/demopaper/dmpaper2.htm>

10. Sajo A. Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism. — Budapest, 1999.

УДК 342 (477) (075.8)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВИБОРЦІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF VOTERS AS SUBJECTS OF THE ELECTION PROCESS IN UKRAINE

Грабильнікова О.А.,
здобувач

Інституту законодавства Верховної Ради України

Розкриваються поняття, зміст та структура конституційно-правового статусу виборців як суб'єктів виборчого процесу, поняття виборчого процесу як форми реалізації конституційних принципів організації виборів та забезпечення виборчих прав громадян. Здійснено аналіз прав виборців та правових форм їх реалізації відповідно до стадій виборчого процесу.

Ключові слова: виборці, виборчий процес, суб'єкт виборчого процесу, правовий статус, права, обов'язки, форми реалізації.

Раскрываются понятие, содержание и структура конституционно-правового статуса избирателей как субъектов избирательного процесса, понятие избирательного процесса как формы реализации конституционных принципов организации выборов и обеспечения избирательных прав граждан. Осуществлен анализ прав избирателей и правовых форм их реализации соответственно стадиям избирательного процесса.

Ключевые слова: избиратели, избирательный процесс, субъект избирательного процесса, правового статус, права, обязанности, формы реализации.

The author discloses concepts, contents and structure of the constitutional and legal status as a voter of the election process, the concept of the electoral process as a form of constitutional principles of elections and electoral rights of citizens. The analysis of voters' rights and forms of their realization by stages of the electoral process is made.

Key words: voters, the electoral process, an election process, legal status, rights and duties of forms.

Актуальність теми. Показником демократизму будь-якого суспільства є вибори. Тому природно, що в Україні вони визнаються однією з найважливіших, пріоритетних і найбільш дієвих форм безпосередньої демократії. Саме вибори дозволяють перетворити волевиявлення виборців – громадян України на волю всього Українського народу чи територіальної громади під час формування представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Встановлене Конституцією України право громадян обирати є основним, визначальним правом виборців, а виборець є ключовим, визначальним суб'єктом виборчого права і виборчого процесу, правовий статус якого недостатньо досліджений конституційно-правовою наукою. У юридичній літературі поняття «конституційно-правовий статус виборців» та «конституційно-правовий статус виборців як суб'єктів виборчого процесу» не зустрічається, хоча у деяких працях використовується поняття «правовий статус виборців», де воно пов'язується з визнанням виборців їх суб'єктами виборчого процесу, що внесенні до списку виборців, які мають право голосу, і беруть участь у виборах, як правило, на стадії голосування, але без аналізу змісту передбачених Конституцією та виборчим законодавством України прав та обов'язків виборців, що складають зміст їх правового статусу.

Розвиток демократії в Україні наповнює поняття народовладдя, право громадян брати участь в управлінні державними справами через вибори новим змістом, що безумовно потребує змін до розуміння певних правових

категорій у конституційному праві України, однією з яких є конституційно-правовий статус виборців в Україні у виборчому процесі, дослідження якого як самостійної правової категорії вітчизняною наукою ще не здійснювалося.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відсутність досліджень конституційно-правового статусу виборців в Україні не означає, що по за увагою вчених при дослідженні проблем виборчого права та законодавства залишаються питання конституційно-правового змісту правового статусу виборців у виборчому процесі.

Певні питання такого статусу виборців не прямий їх постановці розглядаються як вітчизняними, так і зарубіжними вченими у контексті дослідження загальних проблем в наукових роботах, присвячених виборам, виборчому процесу та виборчому законодавству.

До таких робіт можна віднести кандидатські дисертаційні дослідження вітчизняних вчених: О.В. Лавриновича «Виборче законодавство України та проблеми його вдосконалення (2001 р.)», Р.П. Князевича «Конституційно-правові засади виборів Президента України: проблеми теорії і практики» (2002 р.), О.О. Ковальчук «Виборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти (2003 р.) та ін.; зарубіжних вчених: С.І. Сівкова «Конституційно-правовий статус особи як суб'єкта виборчого права Російської Федерації», підручник «Виборче право і виборчий процес в Російській Федерації». – М., 1999 р.) та ін.

Уперше у вітчизняній науці конституційного права України конституційно-правовий статус виборців частко-